

ПРОЯВИ ФІСКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ДЕРЖАВАХ АФРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Проаналізовано прояви інтеграційних процесів у фінансній сфері регіональних економічних спільнот Африканського континенту. Враховуючи макроекономічні особливості африканських держав, окреслено перспективи регіональної фінансової інтеграції.

Проанализированы проявления интеграционных процессов в финансовой сфере региональных экономических сообществ Африканского континента. Учитывая макроэкономические особенности африканских государств, намечены перспективы региональной финансовой интеграции.

Fiscal integration demonstrations for regional economic communities of Africa are analyzed. Taking into account macroeconomic variables of African states, the perspectives for regional fiscal integration are defined.

Постановка проблеми. У африканському регіоні інтеграція наразі вважається необхідною та важливою передумовою для розширення економічних можливостей. Більші ринки дозволяють краще застосовувати економіку масштабу, тоді як транскордонна мобільність факторів виробництва та координація й гармонізація монетарної та фінансової політик здатні полегшити економічне зростання та збільшення добробуту в державах-учасниках інтеграційних процесів.

Країни Африки вважають регіональну інтеграцію найбільш прямим шляхом до швидкого розвитку та ефективного подолання обмежень малих внутрішніх ринків. Вони також сприймають регіональну інтеграцію як платформу для запровадження Африканської єдності. Численна кількість регіональних економічних співтовариств Африки (надалі – РЕС) знаходиться на різних стадіях економічної інтеграції – від зони вільної торгівлі до валютного союзу. Втім, зважаючи на поточні проблеми національних економік, зближення національних фінансових політик залишається актуальним для багатьох держав регіону. В цьому контексті важливим є дослідження сучасного стану міжнародного співробітництва у фінансній сфері з метою окреслення перспектив фінансової інтеграції у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграційні процеси у фінансній сфері набувають актуальності не лише у Європі, де їхні прояви є найбільш яскравими та виразними, але й в інших регіонах світу. Без сумніву проблема фінансової консолідації та вирішення податково-бюджетних питань, поставлених фінансово-економічною кризою, робить фінансову сферу однією з найважливіших для відновлення стабільності національних та регіональних економічних систем. Африканський регіон не є тут виключенням через специфічні національно-економічні обставини його розвитку. Тож питання економічної інтеграції, в тому числі її валютних та фінансових проявів, знаходиться у полі зору багатьох іноземних фахівців – А. Геда [1], К. Хефекера [2], К. Дебуна, П. Р. Массона [3] та міжнародних організацій, серед яких Економічна комісія ООН для Африки [4, 5, 6], Африканське економічне співтовариство [7], Африканський Союз.

На жаль, огляд української наукової економічної літератури показує, що тема фінансової інтеграції саме на Африканському континенті майже не розглядається у вітчизняних наукових статтях, увага яких переважно зосереджена на європейському досвіді вирішення фінансових проблем та актуальних податково-бюджетних питаннях економіки України.

Метою статті є виявлення ознак зближення фінансових політик та макроекономічних параметрів країн Африки з метою оцінки перспективності розвитку інтеграційних процесів у фінансовому просторі регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нестача фінансової дисципліни, застосування неадекватних монетарних інструментів сприяють макроекономічній нестабільності та низькому зростанню держав африканського регіону. Більш того, тягар зовнішнього боргу, важкі до виконання боргові зобов'язання, поряд з проблемами світової економіки, обмежують потенціал зростання держав Африки, їх здатність протистояти структурним недолікам власних національних господарств. Фінансовий простір характеризується великим рівнем зовнішнього боргу, високими витратами на його обслуговування, низьким рівнем доходності та дефіцитністю державних бюджетів. Фінансові ринки розвинуті у африканському регіоні вкрай мало. При наявності багатьох валют в обігу, відсутня гармонізація валютних режимів: деякі держави застосовують режим фіксованого валютного курсу, інші – плаваючого, одні фінансові ринки є нерегульованими, інші – суворо контролюються. Співвідношення кількості банків до населення є низьким, демонструючи вузькість сучасного фінансового ринку, що послаблює ефективність грошово-кредитної політики.

Через названі причини макроекономічна стабільність, монетарна та фінансова конвергенція є вирішальними для успішної регіональної кооперації та інтеграції. Обидва процеси роблять вирішальний внесок у створення сприятливого середовища для економічного зростання, розвитку торгівлі, підвищення довіри інвесторів, і, як наслідок, важливість дотримання відповідної фіскальної, грошово-кредитної, валютно-курсової та боргової політик на національному рівні та гармонізації цих політик на субрегіональному та регіональному рівнях.

Угода про створення Африканського економічного співтовариства 1994 року започаткувала новий формат інтеграції з регіональними інтеграційними об'єднаннями в якості ключових складових частин. Відповідно до умов запровадження Співтовариства [7, ст. 6] етапність створення об'єднання передбачає шість стадій еволюційного розвитку протягом щонайбільш 34 роки. Зокрема п'ята стадія інтеграційного процесу одним з кроків реалізації передбачає гармонізацію валютної, фінансової та фіскальної політик.

Із набуттям чинності угоди про створення Африканського економічного співтовариства державам Африки вдалося досягти значного прогресу у своїх зусиллях інтеграції. Африканські РЕС зробили суттєві кроки на шляху створення зон вільної торгівлі, митних союзів та вільного руху громадян. Інші ініціативи, як наприклад гармонізація бізнесового законодавства в регіоні, створили стимули для формування середовища для транскордонного ведення бізнесу та інвестицій. Спостерігаються також значні зрушення у розвитку інфраструктури, втім, незважаючи на ці досягнення, залишаються ще чисельні завдання для формування африканського інтегрованого економічного співтовариства.

Багато регіональних інтеграційних угруповань поставили собі за мету рух у напрямку конвергенції макроекономічних політик, а також орієнтир на валютну, фіскальну та фінансову інтеграцію. Наразі плани з монетарної кооперації РЕС спрямовані на встановлення загальної валютного простору з певним ступенем валютної стабільності з метою полегшення економічного зростання та розвитку серед держав-учасниць. Як результат, певні РЕС вдаються до заходів із створення валютного союзу зокрема шляхом [4, с. 10]:

- лібералізації обмінних курсів валют держав-членів з метою полегшення торгівлі та руху капіталу у регіоні;
- гармонізації економічної, грошово-кредитної та фіскальної політик держав-учасниць для зменшення розбалансованості валют та запровадження механізмів консультації та координації;
- досягнення конвертованості національних валют держав регіону;
- мобілізації фінансових ресурсів на програми розвитку та розширення торгівлі;
- скорочення витрат на валюто-обмінні операції всередині регіону та покращення прозорості цін для стимулювання внутрішньої торгівлі та інвестицій;
- покращення стабільності цін та розміщення ресурсів в межах регіону;
- розвитку стратегії координованого управління, що стимулюватиме національні зусилля у напрямку валютної та фіскальної гармонізації.

Дискутуючи стосовно ступеню інтеграції у африканському регіоні варто оцінити заходи регіональних економічних спільнот та міжурядових організацій. Валютне співробітництво між різними країнами Африки спостерігається протягом тривалого часу. Впродовж колоніального періоду французькі та англійські колонії мали спільні валютні домовленості, втім такі домовленості були спрямовані скоріше на полегшення управління колоніями та збору сеньйоражу, ніж на стимулювання управління валютними курсами й фіскальної політикою.

Іншим ключовим компонентом аналізу макроекономічної конвергенції є конвергенція фіскальних політик між державами-учасницями різних інтеграційних угруповань. Фіскальна політика є державною політикою щодо визначення рівня державних витрат та їх фінансування. Бюджетний баланс є ключовим індикатором для визначення ступеня гармонізації фіскальних політик держав-членів. Досягнення значного рівня фіскальної гармонізації та економічної координації є необхідною умовою й для фінансової інтеграції ринків та інституцій країн, що розвиваються, з метою запобігання фінансовим кризам, які перешкоджають ефективній фінансовій інтеграції.

Емпіричний аналіз монетарних та фіскальних показників демонструє стійкі докази конвергенції індикаторів макроекономічної стабільності (зокрема інфляції та бюджетного балансу) для різних регіональних інтеграційних об'єднань (САДК, КОМЕСА, ЕКОВАС, ЕВСЦА й ЗАЕВС) протягом останніх років. Проте серед 14 регіональних інтеграційних об'єднань на африканському континенті лише шість офіційно проголосили критерії конвергенції (КОМЕСА, САС, ЕКОВАС, САДК) або створені засади валютного союзу (ЕВСЦА та ЗАЕВС), ймовірно переважно через історичне минуле держав-учасниць [4, с. 236].

*Співтовариство розвитку Півдня Африки (САДК)*¹ проголосило орієнтири макроекономічної конвергенції ще 1980 року, проте фіскальна складова з'явилася у домовленостях організації лише в середині 2000-х років, коли були оголошені макроекономічні критерії конвергенції (рівень інфляції, розмір бюджетного дефіциту, розмір державного боргу), досягнення яких має створити основу для валютної та фіскальної інтеграції.

¹ Співтовариство розвитку Півдня Африки (САДК) (англ. Southern African Development Community, SADC) — торгово-економічний союз країн Півдня Африки, що об'єднує 14 країн: ПАР, Ботсвана, Лесото, Свазіленд, Намібія, Зімбабве, Ангола, Мозамбік, Малаві, Мадагаскар, Танзанія, Замбія, Маврикій, Демократична республіка Конго.

Проте наразі значні розбіжності держав САДК у рівні державного доходу, стані бюджету, макроекономічній ситуації в цілому, а також відсутність чітких законодавчо закріплених наднаціональних домовленостей в частині інтеграції, не дозволяють державам просунутися далі координації національних макроекономічних політик.

Держави *Економічного співтовариства країн Східної та Південної Африки (КОМЕСА)¹* взяли на себе зобов'язання щодо запровадження спільної валютної зони з високим рівнем валютної стабільності для підтримки інтеграції та сталого розвитку регіону. З часом КОМЕСА планує трансформувати валютну зону у валютний союз. Плани створення валютного союзу на основі Зони преференційної торгівлі Південно-Східних держав Африки (*англ. Preferential Trade Area of Eastern and Southern African States, РТА*) виникли ще 1989 року, їх було конкретизовано 1992 року із прийняттям Програми валютної та фінансової гармонізації (*англ. Monetary and Fiscal Policies Harmonization Programme*), розрахованої на 30 років, а 2005 року були затверджені й критерії конвергенції.

Проте проблеми фінансової системи залишаються для держав КОМЕСА найбільш актуальними: проблема дефіцитності державних бюджетів вирішується деякими країнами шляхом заходів бюджетної корекції, збільшуючи доходи та скорочуючи державні видатки (Кенія, Сейшельські острови, Свaziленд). Спостерігається також тенденція до зниження рівня інфляції. Приміром, незважаючи на негативний вплив зростання цін на нафту, значній кількості держав (Бурунді, Коморським островам, Джибуті, Єгипту, Ефіопії, Кенії, Мавританії, Намібії, Руанді, Судану й Уганді) вдається утримувати інфляцію на рівні однозначних чисел. Проте, слід зауважити, що якщо в межах КОМЕСА можна спостерігати певні фінансові вирівнювання, то проблема фінансової стабілізації залишається однією з найактуальніших, тож ці явища варто віднести до проявів фінансової конвергенції, але аж ніяк до фінансової інтеграції.

Економічне співтовариство держав Західної Африки (ЕКОВАС)². В межах прийнятої 1987 року Програми валютної кооперації (*англ. Monetary Cooperation Programme, МСР*), основною метою якої стало формування гармонізованої валютної системи, було заплановано й деякі фінансові інтеграційні заходи, зокрема підтримка фінансової дисципліни. Проте незважаючи на значні інституційні зрушення у напрямку валютно-фінансової інтеграції – створення Західноафриканського клірингового дому (*англ. West African Clearing House*), трансформованого 1996 року у Західноафриканське валютне агентство (*англ. West African Monetary Agency*), створення низки регіональних банків, запровадження штучної валютної одиниці – Західноафриканської розрахункової одиниці (*англ. West African Unit of Account*), прив'язаної до СПЗ МВФ - реалізацію програми було відкладено через брак політичних зусиль, а дата започаткування спільної валютної зони відкладалася тричі. Тож, на жаль, в межах ЕКОВАС прояви фінансової інтеграції мають лише поверхневий характер – держави-учасниці демонструють лише часткове зближення параметрів фінансової системи.

Порівняно з іншими *Східно-африканське співтовариство (САС)³* – це відносно молода міждержавна організація держав африканського регіону, що почала існування в липні 2000 року, але в установчій угоді проголосила амбіційні плани щодо "... послідовного створення митного союзу, спільного ринку, валютного союзу, й насамкінець політичної федерації..." [8, ст. 5(2)].

Щодо фінансової співпраці, її напрями також конкретизовані в угоді: "... держави-партнери мають співпрацювати у фінансових та валютних питаннях, гармонізувати макроекономічні політики, особливо валютну та фінансову..." [8, ст. 82]. Стаття 83 "Гармонізація валютної та фінансової політики" передбачає необхідність зусиль держав-партнерів "... узгодити свої фінансові політики та чисті внутрішні запозичення уряду з метою забезпечення валютної стабільності та досягнення сталого економічного розвитку...", а також гармонізувати податкові політики" [8, ст. 83]. Щодо конкретних дій, то варто відмітити пріоритетність узгодження грошово-кредитної та валюто-обмінної політики держав-підписантів. В частині ж фінансової складової інтеграції йдеться переважно про прояви фінансової конвергенції через дотримання таких фінансових критеріїв, як дефіцит державного бюджету та розміри державного боргу.

¹ Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки, КОМЕСА (*англ. Community of East and South Africa, COMESA*) — інтеграційне об'єднання у складі 19 держав: Бурунді, Демократична Республіка Конго, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Єгипет, Кенія, Коморські острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Свaziленд, Сейшельські острови, Судан, Уганда, Еритрея, Ефіопія.

² Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС) (*англ. The Economic Community of West African States, ECOWAS*) — регіональний союз країн Західної Африки, до складу якого входять 15 країн: Бенін, Буркіна Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Лівія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, С'єрра-Леоне, Того.

³ Східно-африканське співтовариство (САС) (*англ. The East African Community, EAC*) — міждержавна організація, що включає в себе п'ять Східно-Африканських країн (Бурунді, Кенія, Руанда, Танзанія та Уганда).

*Економічне й валютне співтовариство Центральної Африки (ЕВЦА)*¹ є одним з найдавніших регіональних угруповань Африки, створене на базі французьких колоній із активним застосуванням франка французьких колоній в Африці (*англ.* CFA franc). Програми з монетарної, а відповідно й фіскальної координації, здійснює в регіоні Банк Центральноафриканських держав (*англ.* Bank of Central African States), створений ще 1972 року як регіональний центральний банк. До повноважень банку переважно відносяться вирішення питань валютної координації, в тому числі і з казначейством Франції. До того ж, деякі угоди вимагають від банку дотримання правил монетарної та фіскальної дисципліни задля зниження ризику створення дефіцитності державних бюджетів. Як й попередньо розглянуті інтеграційні угруповання регіону, ЕВЦА розвивається нерівномірно, а з позицій проявів фіскальної інтеграції демонструє скоріше ознаки фіскальної конвергенції.

Західноафриканський економічний й валютний союз (ЗАЕВС),² як і більшість регіональних угруповань африканського континенту, має колоніальне минуле, в даному випадку французьке. Основою для запровадженого 1994 року ЗАЕВС став Західноафриканський валютний союз, створений 1962 в складі французьких колоній в Африці і об'єднаний з Західноафриканським економічним співтовариством.

Поряд з іншими пріоритетними цілями, гармонізація національних законодавств держав-членів, особливо в частині фіскальних систем й політики, є одним з вирішальних завдань ЗАЕВС. Угруповання є єдиною валютною зоною з конвертованою валютою – франком CFA. Конвергенція макроекономічних політик визначена одним з пріоритетів розвитку ЗАЕВС, причому досягнуто значного успіху. Валютний союз вимагає координації податково-бюджетної політики держав-учасниць, бо розбіжності у фіскальній політиці можуть спричинити напругу всередині валютного союзу та підвищити конкурентний рух капіталів між державами. Для забезпечення бюджетної дисципліни в межах ЗАЕВС запроваджені відповідні критерії участі, в тому числі й фіскальні: обмеження рівня бюджетного дефіциту, обмеження прямого фінансування уряду центральним банком, розміри податкових надходжень відносно ВВП тощо. Державам цього РЕС вдалося наблизити свої фіскальні показники до критеріїв конвергенції, особливо в частині збалансованості державних бюджетів, втім до інституційного забезпечення або до гармонізаційних заходів держави ЗАЕВС ще не готові з макроекономічних позицій.

*Західноафриканська валютна зона (ЗАВЗ)*³. 2001 року в межах ЕКОВАС було запроваджену другу валютну зону з перспективою подальшого створення єдиного валютного союзу, підготовку якого покладено на Західноафриканський валютний інститут (*англ.* West African Monetary Institute). Початкова фаза програми (2001–2003 рр.) характеризувалась макроекономічною нестабільністю, високим рівнем інфляції та низьким рівнем валютних резервів; впродовж другої фази (2004–2005 рр.) макроекономічні показники значно покращилися, але не досягли достатнього для впровадження спільної валюти рівня. Не всі держави об'єднання здатні задовольнити встановлені критерії конвергенції, до того ж саме питання ступеня фіскальної конвергенції викликає найбільші дискусії – йдеться насамперед про можливість держав регіону фінансувати національні бюджети за рахунок донорських грантів за Програмою бідних країн з великою заборгованістю (*англ.* Heavily indebted poor countries). Однак прогалини у державному фіскальному менеджменті поряд з вразливістю держав до зовнішніх та внутрішніх шоків вимусили керівні органи ЗАВЗ переорієнтувати свою увагу на проблеми фіскальної консолідації.

Як бачимо, хоча деякі регіональні економічні співтовариства африканського регіону досягли доволі високого ступеня економічної інтеграції, в тому числі й рівня валютного союзу, втім макроекономічні проблеми окремих національних економік ускладнюють виконання критеріїв конвергенції інтеграційних угруповань, бо з підвищенням ступеню макроекономічної конвергенції фіскальна політика залишається вагомим важелем економічної політики. До того ж економічний розвиток у країнах Африки піддається великим загрозам у результаті світової фінансової кризи, а розвинуті країни та міжнародні організації з аналогічних причин продовжують скорочувати бюджети допомоги бідним країнам.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що інтеграційні домовленості між африканськими державами створюють унікальну можливість отримати певну економічну автономію, що її було втрачено ними під час боргової кризи 1980-х років. Кроком уперед стане підвищення відповідальності для національних урядів за провадження макроекономічної політики, встановлення власних пріоритетів стосовно валютних курсів, фіскальної політики та відсоткових ставок.

¹ Економічне й валютне співтовариство Центральної Африки – ЕВЦА (*англ.* Economic and Monetary Community of Central Africa, CEMAC) – це організація держав Центральної Африки в складі Камеруну, ЦАР, Чаду, Республіки Конго, Екваторіальної Гвінеї й Габону, спрямована на сприяння економічній інтеграції та запровадження спільної валюти.

² Західноафриканський економічний й валютний союз – ЗАЕВС (*англ.* West African Economic and Monetary Union, UEMOA) об'єднує вісім держав-членів ЕКОВАС, саме: Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-Д'Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того, Гвінею, Гвінея-Бісау.

³ Західноафриканська валютна зона – ЗАВЗ (*англ.* West African Monetary Zone (WAMZ)) об'єднує 6 держав-членів ЕКОВАС: Гамбія, Гана, Гвінея, Ліберія, Нігерія, Сьєрра-Леоне.

Однак, досвід європейських держав та міжнародної економічної системи в цілому застерігає, що така політика координації несе у собі чимало ризиків. Варто усвідомлювати ймовірність виникнення таких ризиків та непередбачуваних фінансових витрат, започатковуючи проекти в тому числі й фінансової координації.

Тож держави Африки мають обрати власну траєкторію розвитку, а фінансовій та валютній координації має передувати значна макроекономічна координація. В якості методу підвищення доходів незалежна монетарна й фінансова політики є наразі занадто цінним механізмом для більшості урядів щоб відмовитися від неї. Водночас спільні заходи грошово-кредитної та фінансової політики інтеграційних угруповань регіону мають бути правильно сформульовані та застосовуватися скоординовано та передбачувано.

Література

1. Alemayehu Geda. Fiscal Policy Harmonization in the Context of African Regional Integration. - Capacity building workshop on "Enhancing the capacity of member States to achieve macroeconomic policy convergence in Southern Africa" - Pretoria, South Africa - 23-26 September 2008. - Mode of access: <http://www.uneca.org/tfed/documents/Reading%20material%20Pretoria/UNECA%20macro%20training%2013.pdf>.
2. Carsten Hefeker. Fiscal Reform and Monetary Union in West Africa. Hamburg Institute of International Economics Discussion Paper. - May 2003. - Mode of access: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/19165/1/224.pdf>.
3. Xavier Debrun, Paul R. Masson, and Catherine Pattillo. Should African Monetary Unions Be Expanded? An Empirical Investigation of the Scope for Monetary Integration in Sub-Saharan Africa. - International Monetary Fund Working paper. - WP/10/157. - July 2010. - Mode of access: <http://www.mfw4a.org/documents-details/should-african-monetary-unions-be-expanded-an-empirical-investigation-of-the-scope-for-monetary-integration-in-sub-saharan-africa.html?dl=1>.
4. Towards Monetary and Financial Integration in Africa Assessing Regional Integration in Africa 2008. - Economic Commission for Africa. - 2008. - Mode of access: http://www.uneca.org/aria/aria3/ARIA3_ENG.pdf.
5. Assessing Regional Integration in Africa IV. - African Union African Development Bank Economic Commission for Africa Enhancing Intra-African Trade. - Mode of access: <http://new.uneca.org/Portals/aria/aria4/ARIA4Full.pdf>.
6. Assessing Regional Integration in Africa V: Towards an African Continental Free Trade Area. - Mode of access: http://new.uneca.org/Portals/aria/aria5/ARIA5_PRINT_UNECA_fin%2020%20july.pdf.
7. Treaty establishing the African economic community. - Mode of access: http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/Text/AEC_Treaty_1991.pdf.
8. Treaty for the establishment of the East African Community. - Mode of access: http://www.eac.int/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=158&Itemid=163.